

*Андрусь Унучак (Менск),
магістар гуманітарных навук,
мал. нав. супрацоўнік Інстытута гісторыі НАН Беларусі*

“Нашаніўства” і “заходнерусізм”: да пытання ідэйнай барацьбы за беларускую інтэлігенцыю на пачатку 20 ст.*

Ідэйнае змаганьне “Нашай нівы” з “заходнерусізмам” займала вялікую частку публіцыстыкі тыднёвіка. Яно пачалося ад пачатку выхаду “першай беларускай газеты з рысункамі” і працягвалася да канца яе існаваньня. Нашаніўцы былі вымушаныя весці ідэйную барацьбу за інтэлігенцыю Беларусі. Дзеля поспеху неабходна было стварыць рацыянальную і прывабную альтэрнатыву “заходнерусізму” і польскаму рэгіяналізму. Таму змаганьне за мясцовую інтэлігенцыю для нашаніўцаў мела ключавое значэньне, пасьпяховасьць альбо непасьпяховасьць гэтага змаганьня можна лічыць крытэрам ацэнкі эфэктыўнасьці ўсяго беларускага нацыянальнага руху “нашаніўскага пэрыяду”.

“Наша ніва” вельмі рэдка выкарыстоўвала тэрмін “заходнерусізм”, найчасцей яна карысталася вызначэньнем “ісьцінна-рускія людзі” ці “чарнасоценцы”. Пад гэтымі назвамі ў тыднёвіку апісваюцца ўсе правыя расейскія і мясцовыя прарасейскія арганізацыі ад “Саюза рускага народа” да таварыстваў “Крестьянин” і “Белорусское общество”. Адзін з галоўных ідэолягаў “Нашай нівы” Антон Луцкевіч прымяняў тэрмін “чарнасоценна-абрусцельная плынь”¹.

На нашу думку, гэты кірунак выдатна акрэсьліў вядомы дасьледчык тэмы Аляксандар Цьвікевіч, які пісаў: “пад “заходнерусізмам” мы разумеем тую плынь у гісторыі грамадзкай думкі ў Беларусі, якая лічыла, што Беларусь не зьяўляецца краінай з асобнай нацыянальнай культурай і ня мае дзеля гэтага права на самастойнае культурнае і палітычнае развіцьцё, але што яна зьяўляецца культурна й дзяржаўна часткай Расеі і таму павінна разглядацца як адзін з яе суштаўных элемэнтаў”².

* Тэкст друкуецца паводле клясычнага правапісу.

¹ Адзел рукапісаў бібліятэкі Акадэміі навук Летувіскай Рэспублікі (АР БАНЛР) Ф. 21, адз. з. 357, арк. 33.

² Цьвікевіч А. “Западно-русизм”. Нарысы гісторыі грамадзкай думкі на Беларусі ў 19 і пачатку 20 в. Мн., 1993. С. 7.

Намі будзе выкарыстоўвацца тэрмін “заходнерусізм”, бо ён узнік, як ідэалёгія, менавіта на беларускай глебе і існаваў незалежна ад расейскіх чарнасоценных арганізацыяў. Апошнія ж у часы “Нашай нівы” толькі карысталіся, “заходнерускімі” ідэямі.

Агульную сітуацыю, якая склалася тады ў краі, добра характарызуе расейскі дасьледчык Д. Кацюбінскі. У сваёй працы, прысьвечанай расейскаму нацыяналізму, ён пісаў: “Сапраўднай цытадэляй расейскага нацыяналізму былі губэрні са зьмешаным расейска-іншародніцкім насельніцтвам, перадусім тыя, што ўваходзілі ў склад Заходняга краю (Падольская, Кіеўская, Валынская, Менская, Магілёўская, Віцебская, Гарадзенская, Ковенская, Віленская), дзе расейскія земляўласнікі, купцы і чыноўнікі адчувалі ціск з боку польскіх абшарнікаў, габрэўскіх купцоў, а на Паўднёвым-Захадзе і ўкраінскай інтэлігенцыі”³. Можна дадаць, што яшчэ і беларуская інтэлігенцыя рабіла пэўны клопат расейскаму нацыяналізму ў “паўночна-заходнім” краі.

Адзначым, што ў пэрыяд ад 1864 да 1906 г., у час найбольш зацятага расейска-польскага змаганьня ў Беларусі, “заходнеруская” інтэлігенцыя не разглядалася кіроўнымі коламі Расейскай імперыі ў якасьці эліты краю, якая павінна прыйсьці на зьмену “палякам”. Пецярбург не зусім давяраў ёй, зважаючы на мясцовае паходжаньне. На “заходнерусаў” зьвярнулі сур’ёзную ўвагу толькі на пачатку 20 ст. Гэтаму было дзьве прычыны – па-першае, рэвалюцыя 1905 г., дала магчымасьць “заходнерусам” удзельнічаць у рэальнай палітыцы, а па-другое, менавіта ў гэты час зьяўляецца арганізаваны беларускі нацыянальны рух.

Нападкі на беларускі друк з боку “заходнерусаў” пачаліся адразу пасля выхаду “Нашай долі”. Газэта “Украины России” пісала на гэты конт, што частка расейскай і польскай інтэлігенцыі краю раптам адчула сябе “лапацонамі”, гэта выявілася ў тым, што на вуліцах гарадоў яны размаўляюць на “самай чыстай беларускай гаворцы (наречии)”. І больш за тое, пачалі зьяўляцца “лементарі”, “словунікі”, “пісулькі”, і як вяршыня, у Вільні выйшаў тыднёвік па-беларуску “Наша доля”⁴. І далей ідзе камэнтар, што беларускай нацыянальнасьці і беларускай мовы не існуе, ёсьць толькі адна з гаворак расейскай мовы, і калі беларускія сяляне ўсё больш намагаюцца гаварыць “па-велікаруску”, то інтэлігенты “ломяць свой язык”, каб падладзіцца пад вясковага гутаркі.

Пачынаючы з другога нумару, “Наша ніва” сутыкнулася з адмоўнай рэакцыяй на сам факт свайго існаваньня. У газэту прыйшло шмат

³ Коцюбинский Д.А. Русский национализм в начале 20 столетия: Рождение и гибель идеологии Всероссийского национального союза. Москва, 2001. С. 36.

⁴ Хроника // Украины России. 1906. 3 сент. С. 465.

лістоў, дзе пісалася, што “газетка, выдаваная па-беларуску, зусім непатрэбная, што гэту газетку лепей было б выдаваць, як адны кажуць – папольску, другія – па-расейску, бо беларуская мова, кажуць – мова мёртвая, яе ня варта падымаць з магільы”⁵.

Такім чынам, акрэсьлілася асноўная сфэра, вакол якой вялося ідэйнае змаганьне – гэта беларуская мова і яе правы ў грамадзкім жыцці. Менавіта з мовай зьвязваліся патрабаваньні пэўнай самастойнасьці і прызнаньне існаваньня асобнай беларускай нацыі з асобнымі інтарэсамі. Адзін з галоўных ідэолягаў “Украин” Платон Кулакоўскі пісаў: “першай прыкметай кожнага такога сэпаратызму ёсьць вымаганьне прызнаньня асаблівых правоў у школе і літаратуры для мясцовай мовы”⁶.

У часе выбараў у II Думу, выданьне “Украины России”, нібыта ад імя “праваслаўных беларусаў”, патрабавала спыніць перасьлед праваслаўнай веры ў “паўночна-заходнім краі”, і заклікала выбраць ад Віленскай губэрні “дэпутата беларуса”, а не прадстаўніка “лацінскай” Канстытуцыйна-каталіцкай партыі⁷. Як відаць, “Украины России” абвяшчаліся абаронцамі беларускага праваслаўнага насельніцтва, якому “пагражалі” палякі. “Заходнерусы” прэтэндавалі на манапольнае ажыццяўленьне інтарэсаў “беларускага народу”. “Беларускасьць” у іх разуменьні была тоесная “расейскасьці” і магла гарманічна развіцца толькі ў яе (“расейскасьці”) межах.

П. Кулакоўскі вылучыў дзьве характарыстыкі, якія вызначаюць апазыцыйны царызму, у ягонай тэрміналёгіі “вызвольны”, рух па-першае, гэта “шырокае распаўсюджаньне самых розных сацыялістычных вучэньняў”, а па-другое “усеагульная пропаведзь сэпаратызму”⁸. Сэпаратызмы зьявіліся самыя розныя, а найбольш “небясьпечныя”, паводле “Украин России”, “беларусафільства” і “ўкраінафільства”, бо прагнуць “падзяліць на часткі сам расейскі народ”. Трэба зазначыць, што сярод выданьняў, якія вызнавалі “заходнерускую” ідэалёгію, “Украины России” былі найбольш кваліфікаванай газэтай і імкнуліся “навукова” даводзіць неіснаваньне беларускай нацыі. Цікавая думка П. Кулакоўскага, пра каталіцкую шляхту, ён пісаў, што гэта не “літоўскія палякі”, а “спаланізаваныя расейцы”⁹. Такім

⁵ Перадавіца // Наша ніва. 1906. 17(30) ліст. (Факсімільнае выданьне. Вып. 1. Мн., 1992. С. 1).

⁶ П.К. Новыі вид сепаратизма – белорусофильство // Украины России. 1907. 19 мая. С. 306.

⁷ Православный белорус. Скрамныя пожелания православного белоруса // Украины России. 1907. 6 янв. С. 6-8.

⁸ П.К. Новыі вид сепаратизма – белорусофильство // Украины России. 1907. 19 мая. С. 306.

⁹ Смелянчук А. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864 – люты 1917 г. СПб., 2004. С. 207.

чынам і рэальную грамадскую эліту Беларусі “заходнерусы” імкнуліся атаясаміць з расейскасьцю, хоць гэта кардынальна супярэчыла рэчаіснасьці.

У хуткім часе ў “УкраінахРоссіі” зьявіўся другі падобны матэрыял. Гэтым разам гнеў “заходнерусаў” выклікала запіска М.Янчука ў расейскую Акадэмію навук з прапановай выдаць “Помнікі беларускай мовы і славеснасьці”. Там ён меркаваў выдаць ня толькі этнаграфічныя матэрыялы, але і творы мастацкай літаратуры¹⁰. “Украіны Россіі” назвалі беларускі рух “звыроднай праявай расейскага жыцьця, выкліканай польскай справай”. У якасьці доказу гэтай тэзы аўтар матэрыялу спасылаецца на прапанаванае Янчуком выданьне перакладаў “Пана Тадэвуша” і “Конрада Валенрода” А. Міцкевіча, прасякнутага, паводле “Украіны Россіі”, “гноснай езуіцкай маральлю і фанатычнай нянавісьці да Расеі”. З другога боку, выдаўцоў “Украіны Россіі” непакоіла магчымае прызнаньне Акадэміяй навук факту “існаваньня” беларускай мовы, як тое здарылася ў 1905 г. у дачыненні мовы ўкраінскай¹¹.

“Наша ніва” адраагавала на гэтыя і іншыя публікацыі пры канцы красавіка 1908 г. Артыкул напісаў рэдактар-выдавец Аляксандар Уласаў. Ён паведамляў, што пакуль не было беларускага руху, беларускага пэрыядычнага выданьня, то шавіністы абедзьвюх нацыянальнасьцяў спакойна асімілявалі наш народ, ніколі ня рупячыся пра асьвятленьне яго рэальнага жыцьця. Але як толькі беларусы заявілі пра сябе, то “заварушыліся і палякі, і рускія: знайшоў беларус між імі малую жменьку прыцелёў, але ворагоў дык вялікую грамаду”. У сваіх высновах галоўны рэдактар абапіраецца на канкрэтныя факты: “прылучыся да нас, – кажуць яны беларусу, – зрабіся рускім, і мы разам будзем ваеваць проці палякаў і ксендоў, каб польскага духу і паху тут не засталася, каб увесь край стаў рускім ... перачытайце газэты “Украіны Россіі”, № 20, 1907 г., “Крестьянин” № 49, 1907 г., “Варшавский Дневник” № 344, 1907 г., “Виленский Вестник”, № 1457, 1908 г.”¹² Да гонару “Нашай нівы” патрэбна зазначыць, што яна ніколі не апускалася да абразаў і хлусьні, яна спакойна тлумачыла свае намеры і мэты¹³.

“Заходнерусам” проста неабходна было давесці, што беларуская ідэя – гэта прадукт польскай справы. Трэба было абгрунтаваць бараць-

¹⁰ Императорская Академия Наук и инородческие сепаратизмы // Украіны Россіі. 1907. 16 июня. С. 375.

¹¹ Цьвікевіч А. “Западно-руссизм”. Нарысы з гісторыі грамадзкай мысьлі на Беларусі ў 19 і пачатку 20 в. Мн., 1993. С. 316.

¹² Перадавіца // Наша ніва. 1908. 25 крас. (Факсімільнае выданьне. Вып. 1. Мн., 1992., С. 1).

¹³ Тамсама. С. 2-3.

бу з ёй у рамках расейска-польскага супрацьстаяння, каб улада адчувала, якую вялікую небяспеку яна ўяўляе. Таму “Украины Росіі” з’яўнуліся да “генэзісу” беларускага руху. Пішучы пра Галіччыну, гэтая газета сьцьвярджала, што як толькі тамтэйшыя ўкраінцы, “пад уплывам палякаў”, “згубілі сваю нацыянальную аснову” (безумоўна, расейскую. – А.У.), то адразу ж “падпалі пад уплыў сацыялістычных утопіяў”. Аналягічная сытуацыя, на думку аўтара матэрыялу, які схаваўся пад псеўдонімам “Белорус”, была і ў Беларусі, дзе “падрыхтую працу” вяла “Польская партыя сацыялістычная ў Літве”. Спачатку, пісала газета, яна ў Лёндане друкавала агітацыйныя праклямацыі на беларускай мове, пасыла ў Львова й Кракава “з’явіліся беларускія “Смыкі”, “Дудкі” і “Скрыпкі”, з яскрава азначанай сацыялістычнай афарбоўкай, а пазней “партыя” перанесла сваю дзейнасць у Расею, дзе з’явіліся “Лемантары”, “Долі”, “Нівы”, “Дырыжоры” беларускага руху “завабілі ў партыю” (відаць, маецца на ўвазе БСГ. – А.У.) “выключаных гімназістаў і розных недаву чак з народа: арганістаў, “аканомоў”, сельскіх акушэрак, настаўнікаў і г.д.” Асноўнымі падпісчыкамі “Ніў” і “Доля” былі сельскія настаўнікі. Аднак, паводле “Украин Росіі”, беларус не пайшоў за “сацыялістамі, палякамі, украінцамі і габрэямі”. Тады “палякі, злучыўшыся з украінцамі”, вырашылі адчыніць у Львова “беларускую катэдру”, але, мяркуе выданьне, гэтая катэдра будзе “прадаўжальніцай падпольнай дзейнасці Польскай сацыялістычнай партыі ў Літве”¹⁴.

Відавочна, што “Украины Росіі” былі добра інфармаваным выданьнем, бо сапраўды існавала рэальная сувязь беларускага руху з ППС, сапраўды апошняя дапамагала яму ў выдавецкіх праектах. Але гэта было толькі да пачатку 1900-х. Да 1908 г. усялякія супольныя праекты спыніліся, і “Украины Росіі” не маглi пра гэта ня ведаць. Такім чынам, тактыка змешвання рэальных і нападурэальных фактаў і мітаў была заклікана паказаць штучнасць беларускага руху, ягоную самастойнасць, антыдзяржаўную (сацыялізм) і антырасейскую скіраванасць.

Напярэдадні з’езду “заходнерускай” інтэлігенцыі, які мусіў адбыцца ў Вільні 3 жніўня 1908 г., “Украины Росіі” змясцілі матэрыял, прысьвечаны ягонай падрыхтоўцы. Паводле выданьня, з’езд склікаецца з ініцыятывы мясцовых настаўнікаў пачатковых школяў. Таварыства “Кресьціяннiн” (узнікла ў 1905 г. у Вільні) запрасіла на яго ўсю мясцовую інтэлігенцыю. “Украины Росіі” хваляваліся, маўляў, яшчэ нядаўна ў школе “хацелі надаць самастойнае значэнне беларускай гаворцы”¹⁵.

¹⁴ Беларус. Новый поход на Белорусию // Украины Росіі. 1908. 29 марта. С. 195-197.

¹⁵ П.Б. К собранию народных учителей в Вильне // Украины Росіі. 1908. 19-26 июля. С. 426-427.

“Наша ніва” адразу ж адзначыла новую тэндэнцыю – “заходнерусы” пераходзяць ад выступаў у друку да канкрэтнай грамадзкай дзейнасці. Беларускае выданне было вымушана адгукнуцца на зьезд. Першапачаткова, пісала “Наша ніва”, зьезд плянавалася прысьвяціць асветніцкім мэтам, аднак, як зазначыў А. Уласаў, старшыня таварыства Кавалюк “лаяў на чым сьвет стаіць палякаў, жыдоў і беларусаў”¹⁶. А. Уласаў пісаў, што разважаньні на зьездзе былі вельмі нелягічныя. Паводле выступоўцаў выходзіла, што калі беларус, які ўсё жыцьцё гаварыў па-беларуску, навучыцца па-свойму чытаць, то ... перастане быць беларусам, і зробіцца палякам.

Знакавая падзея – менавіта пасля гэтага зьезду адбыўся раскол заданага таварыства. “Наша ніва” пісала пра агульнае ігнараванне настаўніцтвам гэтага мерапрыемства, што сьведчыла аб непапулярнасці ягонаў ідэалёгіі. Як вынік, частка дэлегатаў зьезду на чале з Саланевічам і Кудзерскім абвясціла аб сваім выхадзе з таварыства і стварэньні новай арганізацыі “Белорусское общество”. Тут жа былі абвешчаныя і мэты “общества” – стаць выразнікам інтарэсаў беларускага грамадства і вёсці яго “на началах русской государственности”. Адноў з галоўных задачаў яны лічылі вядзеньне ідэалёгічнай барацьбы з “Нашай нівай”¹⁷.

У тым самым нумары, дзе пісалася пра зьезд, “Украины Росіі” размясьцілі вялікі артыкул “народнага настаўніка Ц. Бажэлкі”. Прысьвечаны гэты артыкул беларускай мове і складаецца з 9 частак, якія зьяўляюцца адмысловым “доказам” непатрэбнасці стварэньня беларускай літаратурнай мовы. Ц. Бажэлка пісаў, што беларускія кнігі выдаюцца ня толькі палякамі, але і “рэзэгатамі расейцамі”. Далей ён пісаў, што ствараць беларускую літаратурную мову немэтазгодна, бо яна не дасягне ўзроўню развіцьця расейскай. Для таго, каб зрабіць беларускую мову мовай літаратурнай, “неабходныя словы генія”, да таго ж беларуская мова, як і кожная “простанародная”, бедная на “абстрактныя словы”. І, урэшце, калі дапусціць, што беларус заўсёды будзе карыстацца толькі сваёй мовай і ва ўрадавых установах і ў войску, то гэта “будзе занадта падобна да нейкага адзьяленьня, ці адасобленасьці краю з расейскім насельніцтвам ад астатняй Расеі”. Ён адназначна выступае за тое, каб беларусы-каталікі навучаліся па-расейску. І лічыць, што “калі і дапуськаць кніжную беларускую мову, то не інакш, як пры ўмове прытрымліваньня выключна расейскага правапісу”, г.зн. расейскіх словаформаў і канчат-

¹⁶ А. У. Перадавіца // Наша ніва. 1908. 15 (28) жніўн. (Факсімільнае выданне. Вып. 1. Мн., 1992. С. 1-2).

¹⁷ Перадавіца // Наша ніва. 1908. 11(24) верас. (Факсімільнае выданне. Вып. 1. Мн., 1992., С. 1).

каў¹⁸. Пазьней той самы Бажэлка пісаў, што беларускую літаратурную мову трэба было б стварыць толькі ў тым выпадку, калі б беларусы апынуліся ў іншай дзяржаве, як, напрыклад, галічане¹⁹.

Трэба прызнаць, што праблема была ў тым, што беларуская мова ў той час і сапраўды была мовай “вясковай”, г.зн. ня мела ўласнай навуковай тэрміналогіі. Таму Сяргей Палуян, магчыма пад уплывамі “заходнерускіх” “меркаваньняў”, прапануе выкарыстаць скарбы старабеларускай мовы і запазычыць адтуль патрэбную тэрміналогію, тым больш, што гэтая мова доўгі час была афіцыйнай, а значыць, абслугоўвала ўсе сфэры жыцця грамадства²⁰. Гэта, між іншага, дазволіла б “забіць яшчэ аднаго зайца”. Рэч у тым, што “заходнерускі” друк пастаянна акцэнтаваў увагу на тым, што “статут літоўскі, законы, былі напісаны на расейскай мове, а не на летувіскай”²¹. Калі б лексіка са старабеларускай мовы была запазычаная ў сучасную беларускую, то гэта дазволіла б беларускаму руху больш упэўнена прэтэндаваць на спадчыну ВКЛ.

У лютым 1909 г. выйшаў першы нумар чарговага “заходнерускага” выданьня – газэты “Белорусская жизнь”, якую выдавала “Белорусское общество”. У сваім праграмным артыкуле Л.Саланевіч, П. Каранкевіч і П. Каранеўскі пісалі пра прычыны і мэты заснаваньня таварыства й газэты. Зьвяртаючыся да гісторыі “беларускага племені”, яны канстатавалі, што быў час, калі яно разьвівалася самастойна. Пазьней “Белая Русь” трапіла пад уладу Літвы. Цікавай была характарыстыка гэтага пэрыяду: “Гэта быў лепшы і найбольш сьветлы пэрыяд у гісторыі нашага народу”. Бо тады беларусы мелі сваю інтэлігенцыю, яна была “носьбітам нацыянальнай самасьведомасьці”, яна не была адрэзаная ад народа, “гаварыла адной і той жа беларускай мовай”. Беларускае інтэлігенцыя была кіроўнай у ВКЛ, і калі б ня “лёс”, то беларусы былі б “самым культурным і самым свабодным народам у Эўропе”. Але калі Літва злучылася з Польшчай, то “польская алігархія” захапіла беларускія землі і перацягнула да сябе беларускую інтэлігенцыю, якая спаліянізавалася, а народ ператварыўся ў “этнаграфічны матэрыял”.

Пазьней замест “польскага пана” прыйшоў “расейскі”, і “рабства” працягвалася. Расейская бюракратыя не лічылася зь інтарэсамі народу.

¹⁸ Божелко Т. Против книжного белорусского языка // Окраины России. 1908. 19-26 июля. С. 427-430.

¹⁹ Божелко Т. Заслуживают ли распространения в Северо-Западном крае “лемэнтар” и др. книги на “беларуском” языке, изд. общества “Загляне сонцэ” ...? // Окраины России. 1908. 22 нояб. С. 676-678.

²⁰ Палуян С. З нашаго жыцця // Наша ніва. 1909. 17 (30) верас. (Факсімільнае выданне. Вып. 2. Мн., 1996. 768 с.).

²¹ П.Б. К собранию народных учителей в Вильне // Окраины России. 1908. 19-26 июля С. 426-427.

Сытуацыя трохі палепшылася толькі з адменай прыгону. Але тое, што беларусы страцілі за “400 год”, немагчыма было хутка вярнуць, і яны надалей заставаліся сялянскай масай. Беларусы былі адлучаны ад адукацыі, бо ў гарадах усё адукаваныя людзі – гэта небеларусы, а беларусу заставалася месца толькі ў самым нізкім сацыяльнай лесвіцы. Ён быў “вартаўнік, кур’ер ці дворнік”. Новая беларуская інтэлігенцыя толькі пачынае ўсведамляць, што становішча ў краі ненармальнае, што ім кіруюць чужынцы. Таму і было арганізаванае “Белорусское общество”, каб інтэлігенцыя магла рухацца ў дасягненні сваіх мэтай. Рэдакцыя заклікала школьных настаўнікаў падпісацца на “Белорусскую жизнь”, бо беларусы ня маюць уласнай буржуазіі. А калі газета спыніць свой выхад, то ад імя беларусаў “зноў” будуць гаварыць “вялікарускія чыноўнікі, як-то Замыслоўскі, Тычынін і Паўловіч, духоўныя айцы кшталту сьвятара Вяраксіна і ксяндза Мацэвіча, ці польскія магнаты кшталту Мантвіла і Патоцкага”²².

Як відаць, у гэтым артыкуле “Белорусская жизнь” паўтарае, хоць па-расейску, ідэю “Нашай нівы”, што беларусы – гэта нацыя без эліты, і прапануе на гэты статус сябе. У “Платформе “Белорусского общества” была сфармуляваная праграма арганізацыі: аб’яднаньне беларускага народу па нацыянальнай прыкмеце, змаганьне з палітызацыяй, увядзеньне прагрэсіўнага падаходнага падатку, падняцьце сельскагаспадарчай культуры і г.д. Усе гэтыя мэты амаль цалкам супадалі з мэтай “Нашай нівы”, апроч адной – мовы. Яны лічылі, што расейская мова павінна быць асноўным інструмэнтам развіцьця беларускага народу, беларуская прыдатная толькі для збору этнаграфічнага матэрыялу²³.

“Наша ніва” заўважыла непасьлядоўнасьць на палосах “Белорусскай жизни”. На першай палосе гэтае выданьне адракаецца ад “абрусіцеляў (дэпутатаў ад “рускага насяленьня” ў Думе)”. А ўжо на трэцяй палосе заклікае беларусаў ужываць толькі расейскую мову²⁴.

“Окраины России”, аналізуючы праграму “Белорусского общества”, пісалі, што “беларускае таварыства імкнецца да культурнага, эканамічнага і адукацыйнага самавызначэньня і ўздому беларускага насельніцтва на плебе расейскай дзяржаўнасьці і на дэмакратычных пачатках, якім надаецца досыць прыкметнае адценьне”²⁵.

²² Солоневич Л. и др. К белорусской интеллигенции // Белорусская жизнь. 1909. 9 февр. С. 1-2.

²³ Платформа “Белорусского Общества” // Белорусская жизнь. 1909. 9 февр. С. 3.

²⁴ Л.Л. Вільня // Наша ніва. 1909. 20(5) лют. (Факсімільнае выданне. Вып. 2. Мн. 1996. 768 с. С. 115).

²⁵ Эльфи. Вильня (Корр. “Окраины России”) // Окраины России. 1909. 14 фев. С. 105.

Затое выхад “Белорусскай жыцці” выклікаў у “Окраин Россіі” надзвычай пнеўную рэакцыю – “няпрошаным асьветнікам краю трэба было б паказаць належнае месца і скасаваць ім магчымасьць шкодна ўплываць на душу мірнага беларуса, нязьменна адданага інтарэсам трону і адзінай Расеі”²⁶. Гістарычную парадыгму Саланевіча “Окраины Россіі” называюць “ня больш, як кепска складзеная байка”. Апроч гэтага “Белорусская жыць” абвінавачваецца ў імкненьні “да адасабленьня”, у выказваньні эсэдакаўскіх і эсэраўскіх ідэяў. “Окраины Россіі” віталі дзеянні ўладаў, якія наклалі арышт на першы нумар “Белорусскай жыцці”.

Відавочна, што ў гэтым выпадку рыторыка Л.Саланевіча яўна супярэчыла інтарэсам Расейскай імперыі ў разуменьні “Окраин Россіі”. “Заходнерусізм” рабіўся занадта падобным да “нашаніўства”, хоць пазыцыя “Белорусскай жыцці” у моўным пытаньні сьведчыць пра тое, што гэтая частка “заходнерусаў” не перайшла на беларускую нацыянальную глебу. Мова выступала тут лямускавай паперкай.

Пасля таго, як у 1909 г. выданьне “Белорусскай жыцці” было прыпынена ўладамі, яна зноў выйшла толькі ў 1911 г. “Наша ніва” адразу адрэагавала на гэтую падзею. Яна пісала, што ацэнка “Белорусскага общества”, дадзеная тыднёвікам на пачатку дзейнасьці гэтай арганізацыі, была слухная. А.Луцкевіч так ахарактарызаваў пазіцыю Л.Саланевіча і П.Каранкевіча: “Не для Беларусі, не для беларускага народу б’ецца іх сэрца, хаця аб гэтым яны шмат гутараць: там, далёка – над Нявой халоднай, у Маскоўскім Крамлі яны бачаць сваё роднае...” Беларускі ідэоляг дае таксама іклясавую ахарактарыстыку “заходнерусам”. Ён лічыў, што галоўная іх мэта – “каб у Дзяржаўнай Радзе на месцы пана-паляка сядзеў пан-рускі”²⁷.

У хуткім часе палеміка паміж “Нашай нівай” і “Белорусскай жыцьню” узнавілася з новай сілай. А.Луцкевіч ацэньваў адзін з артыкулаў апошняй як “данос”, а менавіта тое, што “Белорусская жыць” зьвінаваціла “Нашу ніву” ў “сэпаратызм (курсіў Луцкевіча. – А.У.)”. Беларускі дзеяч расцаніў гэта як заклік да адміністрацыі “прыдушыць беларускі нацыянальны рух”. Ён тлумачыў, што “сэпаратызм” – гэта – “форма палітычнага руху”, а беларускае Адраджэньне – гэта “чыста-культурная справа”. А калі ідзе пра культурны сэпаратызм, то, тлумачыць Луцкевіч, бессэнсоўна рабіць нейкі культурны падзел паміж расейцамі і беларусамі, бо такі падзел ужо ёсць, яго “зрабіла жыцьце”²⁸.

²⁶ К. Вильна (Корр. “Окраины Россіі”) // Окраины Россіі. 1909. 28 фев. С. 137-139.

²⁷ Г.Б. 3 газэт // Наша ніва. 1911. 6 студз. (Факсімільнае выданьне. Вып. 4. Мн., 2003. С. 6-7).

²⁸ Г.Б. Pro doma sua // Наша ніва. 1911. 27 студз. (Факсімільнае выданьне. Вып. 4. Мн., 2003. 685 с. С. 51-53).

У 1911 г. на дапамогу “заходнерусам” прыйшоў вядомы расейскі мысьляр П.Струвэ. Ён апублікаваў шэраг артыкулаў у часопісе “Русская мысль”. Там ён сфармуляваў сыстэму поглядаў на беларускі і ўкраінскі нацыянальныя рухі і на расейскую культуру. Ён сьцьвярджаў, што беларускай культурай чалавек пражыць ня можа, што яна мае толькі мясцовае значэньне, што трэба аддзяліць культуру ад палітыкі, бо культура застаецца, нягледзячы на розныя палітычныя перавароты. Такім чынам, адзіная расейская культура ёсьць канстантай. Менавіта празь яе адбываецца азнаямленьне беларусаў і ўкраінцаў са скарбамі культуры сусьветнай, таму належыць прызнаваць правы мясцовых моваў і культураў толькі на ступені этнаграфізму, калі гэта не супярэчыць агульнаму “прагрэсу”²⁹.

“Наша ніва” зьмясціла адказ на гэтыя публікацыі. Газэта цытавала словы Жабацинскага з “Одесских новостей”, дзе той пісаў, што ня трэба падводзіць пад прыметнік “рускі” беларусаў, украінцаў і вялікарусаў, што “рускі” – гэта і ёсьць вялікарус і толькі ён. Гэтаксама ёсьць у дачыненні мовы і культуры³⁰. Адначасова нашаніўцы зьвярнуліся да М.Ромэра, каб ён напісаў у “Новую газету” крытычны матэрыял пра “Крестынин” і “Белорусское общество”³¹.

Напачатку 1912 г. “Окраины России” зьвінавацілі “Нашу ніву” ў ідэалізацыі “нерасейскай” мінуўшчыны Беларусі. Падставай паслужыла публікацыя ў “Нашай нівы” (№3 за 1911 г.) матэрыялу, прысьвечанага 50-годдзю адмены прыгоннага права ў Беларусі. “Заходнерускае” выданьне пісала, што беларуская газэта ідэалізавала эпоху “беларускіх князёў”, а часы “літоўскія” і “польскія” характарызавала як лягчэйшыя для сялянаў за часы расейскія. Больш за тое, “Наша ніва”, у сялянскай справе, ставіла Заходнюю Эўропу ў прыклад Расеі³².

У тым самым годзе выдавец “Окраин России” П.Кулакоўскі а публікаваў вялікі матэрыял “Расейскія сэпаратызмы”. Артыкул быў надрукаваны ў трох нумарах і прысьвячаўся “беларусінству” і “ўкраінафільству”. П.Кулакоўскі сьцьвярджаў, што “гэта ясна вызначаныя расейскія сэпаратызмы, акрэсьленыя гаворкамі”. Ён пісаў, што прызнаньне правоў беларускай мовы “зьяўляецца непажаданым і з чыста палітычных меркаваньняў”³³, бо прызнаньне мовы цягне прызнаньне асобнасьці.

²⁹ Цьвікевіч А. “Западно-русизм”. Нарысы з гісторыі грамадзкай мысьлі на Беларусі ў 19 і пачатку 20 в. С. 338-340.

³⁰ 3 газэт // Наша ніва. 1911. 17 лют. (Факсімільнае выданне. Вып. 4. Мн., 2003. С. 103-104).

³¹ АР БАНЛР Ф. 138, С. 2228, А. 54.

³² Хроника // Окраины России. 1912. 7 янв. С. 13.

³³ П.К. Русские сепаратизмы // Окраины России. 1912. 14 янв. С. 17.

Мэты “Нашай нівы”, паводле П.Кулакоўскага, заключаліся ў тым, каб “выхоўваць палітычныя погляды беларусаў”. Жорсткая крытыка абрынулася на “Кароткую гісторыю Беларусі” Вацлава Ластоўскага, за імкненне “паказаць, што беларусы маюць права разьвівацца самастойна па-за агульнарасейскім адзінствам, якое толькі губіць сілы гэтай народнасьці і пазбаўляе яе самастойнага разьвіцьця і ўласнага характару”. Напрыканцы зьмяшчаецца заклік змагацца з “сэпаратызмамі”, а дапушчэнне адукацыі на беларускай мове “Окраины Росіі” назвалі “амаль злачынствам”³⁴.

“Наша ніва”, адказваючы на такога кшталту публікацыі, пісала, што “беларус, каторы адракаецца ад сваёй мовы і ўсяго роднага ды пераймае чужое, працуе дзеля разьвіцьця чужой культуры, гэтым самым *нерастае быць* беларусам, хоць бы дзесяць разоў *назваў сябе* такім (курсіў “Нашай нівы”. – *А.У.*)”³⁵. Беларускае выданьне ў гэтым артыкуле паспрабавала даць адказ на адно з найважнейшых пытанняў найноўшай беларускай гісторыі – хто такія беларусы? Варта нагадаць, што і ў “заходнерусізме” ішла дыскусія ў гэтым пытаньні. Існавалі два бачаньні этнапалітычнай сытуацыі ў Беларусі. З аднаго боку, Кавалюк і таварыства “Кресьціян” лічылі, што беларусаў-каталікоў патрэбна адносіць да палякаў і не прэтэндаваць на іх, але ўзмацніць уплывы на праваслаўных насельнікаў “паўночна-заходняга краю”. З другога – прафэсар П.Кулакоўскі з “Окраин Росіі” і мінскі акцябрыст Г. Шміт былі перакананыя, што на каталіцкае насельніцтва краю патрэбна ўзмацніць расейскі ўплыў³⁶. Пытаньне было ў тым ці лічыць каталікоў “паўночна-заходняга краю” беларусамі.

У гэтым пытаньні пачалася вострая палеміка “Нашай нівы” з “Віленским Вестником” і “Kuŕjerem Litewskim”. Сутнасьць палемікі – у мове навучаньня асновам веры беларускіх каталікоў. А.Луцкевіч бачыў у гэтым пэўны “хаўрус” расейскіх і польскіх нацыяналістычных сілаў. Нагодай да “супрацоўніцтва” было “жаданьне беларусаў завесці родную мову ў касьцёле”. Сэнс у тым, што “заводзячы заместа польскай мовы пры навучаньні каталікоў рэлігіі *не беларускую, а расейскую* (курсіў А.Луцкевіча. – *А.У.*), загадчыкі палітыкі ўраду гэтым самым кідаюць цёмны беларускі народ у абдоймы палякаў”³⁷.

Царскія ўлады ў краі падтрымлівалі мясцовую “заходнерускую” прэсу “адміністрацыйным рэсурсам”. Пра гэта сьведчыць зварот Мен-

³⁴ П.К. Русские сепаратизмы // Окраины Росіі. 1912. 18 фев. С. 98-99.

³⁵ З газэт // Наша ніва. 1912. 19(1) студз. С. 2.

³⁶ “Зьезд Западно-Рускіх людзей” у Кіеві // Наша ніва. 1909. 15(28) кастр. (Факсімільнае выданьне. Вып. 2. Мн., 1996. С. 602-604).

³⁷ а-н-а. Нячыстая палітыка // Наша ніва. 1912. 19(2) крас. С. 2.

скага губэрнатара да ведамстваў губэрні з “рэкамэндацыяй” даваць усялякія матэрыялы газэце “Минское русское слово”, і адказ адміністрацыі Лібава-Роменскай чыгункі з гатоўнасьцю выканаць гэтую “рэкамэндацыю”³⁸.

Вельмі важным у спрэчцы “нашаніўства” і “заходнерусізму” быў “гістарычны аргумэнт”. Вядомы расейскі нацыяналіст граф У. Бобринскі пры адкрыцьці менскага аддзела Усерасейскага нацыянальнага саюза казаў, што беларусы вядуць паходжаньне ад “магутнага рускага племя крывічоў”, Полацкае княства было “слаўным” у складзе Русі, “паўночна-заходняя Русь мела саюз з Літвой, пры гэтым Русь рэлігійна і культурна падпарадкавала сабе Літву і жыла багатым самастойным рускім жыцьцём”. Калі астатняя Русь была захоплена татарамі, то паўночна-заходняя працягвала “разьвіваць рускую культуру, створаную яшчэ сьв. Уладзімірам і Яраславам Мудрым”. Назва “Белая Русь”, паводле У. Бобринскага, азначае “вольная”. Але палякі ў “паўночна-заходняй Русі” зрабілі тое, што татарам не ўдалося ў Русі Маскоўскай – яны дэнацыяналізавалі шляху, “шляхам габрэйскага наплыву палякі знішчылі заходнерускае мяшчанства”, і эканамічна заняволілі сялянства. І задача расейскай палітыкі, абапіраючыся на народ, выправіць гэты стан. Ён таксама пісаў, што “Наша ніва” не карыстаецца папулярнасьцю ў народзе, бо прапаведуе “чужыя” яму ідэі³⁹. Ц. Бажэлка ў той жа час намагаўся “навукова” давесці, што мова Вялікага Княства Літоўскага – “расейская мова”. Яна ня мае ніякага падабенства з той мовай, якой друкуецца “Наша ніва”, а мова “Нашай нівы” ў сваю чаргу больш блізкая да польскай, чым да “заходнерускай кніжнай” мовы⁴⁰.

Такім чынам, перад першай сусьветнай вайной спрэчка ўзмоцнена вялася вакол старабеларускай мовы, і шырэй – вакол спадчыны ВКЛ. Гэта сьведчыць пра ўзрастаньне ўплывовасьці беларускага руху, і “заходнерусам” даводзілася аспрэчваць ягоны прэтэнзіі на спадчыну ВКЛ.

У 1913 г. “Наша ніва” зьмясьціла артыкул “Хто страшней”⁴¹. Там яна пісала, што ў “чарнасоценным” лягеры паўстала пытаньне, каго цяпер лічыць больш небясьпечным для расейскіх інтарэсаў у краі – беларусаў ці палякаў. Сама пастаноўка пытаньня сьведчыла, што з беларускімі дзеячамі пачыналі сур’ёзна лічыцца.

³⁸ Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь (НГАРБ) Ф. 295, в. 1, адз. з. 8243, арк. 5-6.

³⁹ Бобринский В. А. Белая Русь // Окраины России. 1912. 28 мая С. 330-333.

⁴⁰ Божелю Т. Об орфографии, принятой для белорусского наречия // Окраины России. 1912. 4-11 авг. С. 451-452.

⁴¹ Б. С. Кто страшней // Наша ніва. 1913. 15 сак. С. 1.

У цэлым, сутнасць ідэйнага супрацьборства ў Беларусі на пачатку 20 ст. палягала ў вызначэнні тоеснасці беларусаў і ў тым, хто будзе элітай краю. Варта зазначыць, што ні “нашаніўцы” ні “заходнерусы” элітай ў поўным сэнсе гэтага слова ў той час не былі. Сапраўднай элітай былі “краёўцы”, якія валодалі рэальнай уладай у краі. Але ведучы ідэйнае змаганьне за інтэлігенцыю, і “нашаніўцы” і “заходнерусы” думалі пра будучыню, пра будучае фармаваньне нацыі.

Цэнтральнымі арэнамі барацьбы былі мова і гісторыя. Менавіта зь імі зьвязвалася самастойнасць нацыі. “Заходнерусы” ўвесь час імкнуліся давесці, што беларускай мовы не існуе, і што тыя хто намагаецца яе ўвесці ў грамадзкае жыццё – перастаюць быць беларусамі (sic!). “Нашаніўцы”, у сваю чаргу, адказалі на гэта, тым што “пазбавілі права быць беларусамі” тых, хто “выракаецца роднай мовы”.

Гістарычныя парадыхмы і “нашаніўцаў” і “заходнерусаў” былі вельмі падобнымі, большай часткай узятымі з расейскай гістарыяграфіі, асабліва гэта датычыць ВКЛ. Толькі тое, што “нашаніўцы” называлі беларускім, “заходнерусы” лічылі расейскім.

Тая ідэйная барацьба, якая пачалася на пачатку 20 ст. паміж “нашаніўствам” і “заходнерусізмам”, фактычна не завершаная і да гэтага часу. А беларуская інтэлігенцыя застаецца падзеленай у падставовых пытаннях нацыянальнага жыцця.

Пытанні да Андрэя Унучка

Уладзімір Калаткоў (Менск): Мяне цікавіць стаўленне Грамады да “Нашай Нівы”. Ці лічылі, напрыклад, грамадоўцы, што яны працягваюць справу “Нашай Нівы”?

Андрэй Кіштымаў (Менск): Тэма Вашага рэферату прысвечана ідэйнай барацьбе за інтэлігенцыю. Скажыце, калі ласка, хто ў гэтым змаганні перамог і, пажадана ведаць, з якім лікам? Гэтага пытання не было б, калі б рэферат быў прысвечаны ідэйнаму змаганню, напрыклад, за сялянства. Але размова ідзе пра беларускую інтэлігенцыю. Наколькі я ведаю, “заходнерусізм” і “нашаніўства” былі ідэалогіямі двух плыняў беларускай інтэлігенцыі. Мяне асабліва цікавіць “заходнерусы”. Яны змагаліся самі за сябе ці спрабавалі перацягнуць у свой лагер іншую частку беларускай інтэлігенцыі?

Іна Соркіна (Гародня): У мяне ўзнікла пытанне наконт ужывання тэрміна “нашаніўства”. Хто і калі ўпершыню ўжыў гэты тэрмін? У якіх абставінах гэта адбылося? Якім быў першасны змест гэтага тэрміна? У якіх ханалагічных рамках месціцца “нашаніўства”?

Уладзімір Ляхоўскі (Менск): Ці магчымым было ў межах “заходнерусізму” фармаванне ліберальнай плыні беларускага вызвольнага руху? Цікава, да якой плыні Вы далучаеце такіх прадстаўнікоў беларускай гістарычнай навукі як Раманаў, Доўнар-Запольскі, Снітка? Вы казалі, што паміж “заходнерускімі” і “нашаніўскімі” арганізацыямі існавала толькі адно адрозненне – нацыянальна-культурнае. Мяне цікавіць, ці існавалі адрозненні паміж імі ў поглядах на аграрную праблему?

Эдуард Мазько (Гародня): У Вашым рэфератае прагучала думка, што ні “нашаніўцы”, ні “заходнерусы” не былі сапраўднай элітай краю. Скажыце, калі ласка, што Вы разумееце пад “элітаю краю”?

Алесь Смалянчук (Гародня): Адзін з ідэолагаў краёвасці Міхал Ромэр у сваім Дзённіку (1912 г.) запісаў, што па просьбе рэдакцыі “Нашай Нівы” ён працуе над артыкулам пра “заходнерусізм”. Ці быў апублікаваны гэты артыкул? І яшчэ мне цікава было б пачуць, ці існавалі асабістыя кантакты паміж колам Саланевіча і колам рэдакцыі “Нашай Нівы”? Ці былі яны асабіста знаёмыя?

Адказы Андрэя Унучака

Адказ Уладзіміру Калаткову: Артыкулы, прысвечаныя “Нашай Ніве”, былі. Яны датычылі галоўным чынам арганізацыйнага станаўлення “Нашай Нівы” і ролі гэтай газеты ў беларускім нацыянальным руху. Нейкіх аналітычных матэрыялаў, дзе б параўноўваўся “заходнерусізм” і “нашаніўства” я не сустракаў.

Адказ Андрэю Кіштымаву: Барацьба паміж “заходнерусізмам” і “нашаніўствам” за беларускую інтэлігенцыю, фактычна, не завяршылася. У нечым перамаглі “нашаніўцы” (напрыклад, у тым, што Беларусь не пайшла па шляху Ірландыі), у нечым перамаглі “заходнерусы” (напрыклад, у тым, што сучасная беларуская дзяржава ў сваёй ідэалогіі выкарыстоўвае ідэі “заходнерусізму”). Змаганне паміж гэтымі накірункамі ішло пераважна за беларускую інтэлігенцыю (настаўнікаў, валасных пісараў, лекараў ды інш.). Пра гэта сведчыць стварэнне розных суполак, правядзенне сходаў. Я думаю, што кожны з накірункаў імкнуўся выкарыстаць гэтую інтэлігенцыю ў якасці носьбіта сваёй ідэалогіі.

Адказ Іне Соркінай: Тэрмін “нашаніўства” я выкарыстоўваю як пазначэнне пэўнага накірунку грамадскай думкі і палітычнай дзейнасці той інтэлігенцыі, якая групавалася вакол рэдакцыі “Нашай Нівы” або знаходзілася пад яе ўплывам. Храналагічныя межы звязаныя з часам існавання “Нашай Нівы”.

Адказ Уладзіміру Ляхоўскаму: Погляды Раманава, Сніткі ды інш., безумоўна, месціліся ў рэчышчы ліберальнага накірунку “заходнерусізму”. Але гэтыя погляды эвалюцыянавалі, і як сведчыць прыклад Доўнар-Запольскага магіі прывесці іхносьбітаў у шэрагі беларускага нацыянальнага руху. Што датычыць Лукі Саланевіча, то варта заўважыць, што ён увесь час імкнуўся стварыць альтэрнатыву “нашаніўству”. Адносна пазіцыі па аграрнай праблеме, можна адзначыць, што падыходы “Нашай Нівы” істотна адрозніваліся ад падыходаў “Крестьянина”, якія былі менш радыкальнымі. З “Белорусским обществом” прынцыповых разыходжаньняў не было.

Адказ Эдуарду Мазько і Алясю Смелянчуку: Рэальнай элітай краю, на маю думку, былі краёўцы, якія мелі большы абсяг дзеяння і апроч таго ўплывалі на рэальную палітыку, якая ажыццяўлялася ў Беларусі напачатку 20 ст. Краёўцы былі дэпутатамі расейскага парламенту (працавалі ў Думе і Радзе), мелі разбудаваныя арганізацыйныя структуры. Наконт супрацоўніцтва М.Ромэра з “Нашай Нівай”, трэба сказаць, што ён сапраўды абяцаў напісаць для беларускай газеты артыкул пра “Крестьянина” і “Белорусское общество”. На жаль, слядоў гэтага артыкула я не знайшоў. Слядоў асабістых кантактаў паміж “заходнерусамі” і “нашаніўцамі” я таксама не знайшоў. Ёсць толькі адна згадка ва ўспамінах Аляксандра Уласава пра тое, як аднойчы ў гасцях у Шахматава ён сядзеў за адным сталом з Саланевічам.